

OSEBNOSTNE DIMENZIJE IN TIPI V OKVIRU PETFAKTORSKEGA MODELA: OD ZGODNJEGA OTROŠTVA DO POZNE ODRASLOSTI

Maja Zupančič
Oddelek za psihologijo
Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

IZVLEČEK

V prispevku predstavljam dva temeljna pristopa k preučevanju osebnostnih značilnosti v različnih razvojnih obdobjih, na spremenljivke in na posameznika osredotočeni pristop. Pet robustnih osebnostnih dimenzij, o katerih so raziskovalci dosegli relativni konsenz, da predstavljajo temeljne osebnostne značilnosti, po katerih se posamezniki v različnih obdobjih med seboj zanesljivo razlikujejo, predstavlja osnovo novejšim na posameznika osredotočenim ali tipološkim raziskavam. Oba pristopa z različnih perspektiv prispevata k razlagi individualnih razlik in napovedi posameznikovega vedenja, kar prikazujem na številnih primerih najnovejših sodobnih raziskav. Pri tem se osredotočam zlasti na tipološke, ki so novejšega izvora kot dimenzionalne, osredotočene na spremenljivke. Pregled rezultatov tipoloških raziskav kaže, da se vsaj od obdobja zgodnjega otroštva naprej temeljne dimenzije osebnosti med seboj funkcionalno povezujejo v tri ponovljive osebnostne organizacije ali tipe, in sicer v prožni ter tipa s pretiranim in pomanjkljivim nadzorom. Vsak izmed njih pa ima v različnih razvojnih obdobjih podobne sočasne in vzdolžne vedenjske korelate. V sklepih poudarjam, da na posameznika in na spremenljivke osredotočeni pristop nista nekompatibilna ter odpiram nekatera vprašanja, ki bodo najverjetneje predmet prihodnjih raziskav.

Ključne besede: petfaktorski model, osebnostne dimenzije, na posameznika osredotočeni pristop, osebnostni tipi, študije ponovljivosti

ABSTRACT

PERSONALITY DIMENSIONS AND TYPES IN THE FRAMEWORK OF THE FIVE-FACTOR MODEL: FROM EARLY CHILDHOOD TO LATE ADULTHOOD

Two basic approaches in investigating personality characteristics in different developmental periods are presented in this contribution, i.e. the variable-centred and person-centred approach. There is a growing consensus among the researchers that the five robust personality dimensions represent the basic personality characteristics accounting for individual differences in different developmental periods. These broad dimensions are the prime targets of the recent person-centred or typological studies. Both of these approaches account for explanation and prediction of behavioural differences among individuals, each of them from its own specific perspective. These contributions are presented in the context of the results of most recent studies with the main focus on typological ones. A review of the results shows that the basic personality dimensions are functionally related into three replicable personality organisations or types, i.e. resilient, over controlled and under controlled, and that they emerge at least at the beginning of early childhood. Each of these personality types is associated with specific concurrent and longitudinal behavioural measures, which appear to be similar across different developmental periods. It is concluded that person-centred and variable-centred approaches are not incompatible, while some open-ended questions regarding future directions in personality research are highlighted.

Key words: five-factor model, personality dimensions, person-centred approach, personality types, replicability studies

V preteklem desetletju so različni avtorji na splošno sprejeli taksonomijo osebnostnih značilnosti odraslih v smislu petih robustnih dimenzij (McCrae in Costa, 1997; Robins in dr., 1996; Schnabel, Asendorpf in Ostendorf, 2002), ki izvira iz empirično ponovljive identifikacije razmeroma visoko zanesljivih in veljavnih faktorjev¹: ekstravertnosti, sprejemljivosti, vestnosti, čustvene stabilnosti in odprtosti. V zadnjih nekaj letih so raziskovalci usmerili pozornost tudi na preučevanje razvoja teh osebnostnih dimenzij v mladostništvu in otroštvu. Z različnimi pristopi (faktorizacija vprašalnikov za otroke, ki ne izhajajo iz petfaktorske klasifikacije; priredba petfaktorskih vprašalnikov za odrasle; vprašalniki, ki temeljijo na prostih opisih otrok; Elphick, Slotboom in Kohnstamm, 1997) so, od obdobja srednjega otroštva naprej, prepoznali pet vsebinsko zelo podobnih osebnostnih dimenzij kot pri odraslih (npr. Digman in Shmelyov, 1996; Little in Wanner, 1998; Mervielde, Buyst in De Fruyt, 1995; Halverson in dr., 2003). Do obdobja odraslosti se te osebnostne dimenzije postopno vse bolj diferencirajo (velikost povezanosti med njimi se z naraščajočo starostjo znižuje) in postajajo časovno stabilnejše. Vsaj od zgodnjega otroštva dalje pa je štiri ali pet faktorska struktura otrokove osebnosti primerljiva tisti, ugotovljeni pri odraslih (npr. Lamb in dr., 2002; Mervielde in dr., 1995; Zupančič in Kavčič, 2004a; Zupančič, Kavčič in Fekonja, 2003). Avtorji so med otroki, ki živijo v zelo različnih kulturnih okoljih (kot so npr. Grčija, Kitajska, Slovenija in ZDA), odkrili ponovljivo organizacijo (faktorsko strukturo) osebnosti kot se zrcali skozi zaznave njim pomembnih odraslih (starši, vzgojitelji in učitelji) (Havill in dr., v tisku), ta struktura pa je bila zanesljiva, relativno stabilna in je imela precejšnjo sočasno in vzdolžno napovedno veljavnost na več področij otrokovega vedenja (npr. Halverson, in dr., 2003; Mervielde in De Fruyt, 2002; Zupančič in Kavčič, 2003, 2004a).

Na posameznika osredotočeni pristop k preučevanju osebnosti

Kritike petfaktorskega modela osebnosti se velikokrat nanašajo na sam pristop k preučevanju individualnih razlik, ki je v bistvu nomotetičen. Osredotoča se na ugotavljanje razlik med posamezniki po posameznih značilnostih (osebnostnih dimenzijah ali poddimenzijah), zanemarja pa celoten kompleks različnih značilnosti

¹ Faktorji so bili prepoznani s pomočjo statističnih analiz osebnostnih vprašalnikov (analiza glavnih komponent z ortogonalno rotacijo).

pri istih posameznikih in tako ne more pojasniti dinamične strukture osebnostnih značilnosti (npr. Block, 1995; De Fruyt, Mervielde in Slotboom, 2002).

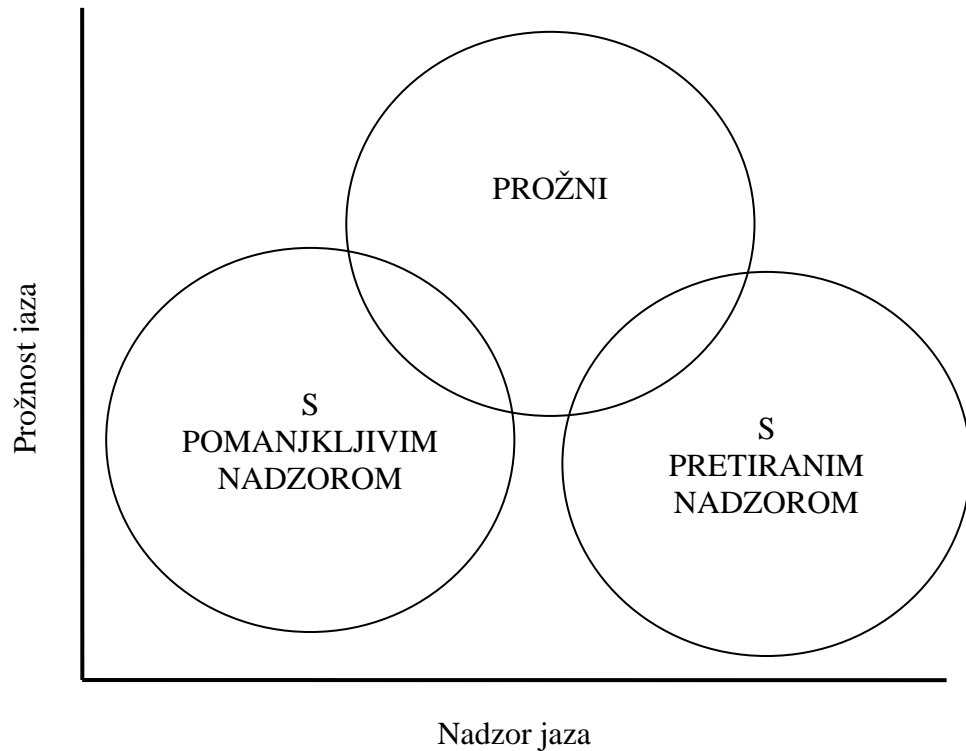
Večina razvojnopsiholoških raziskav osebnosti se je do nedavnega osredotočala na preučevanje posameznih spremenljivk, t.j. osebnostnih potez (poddimenzij) ali širših dimenzij osebnosti, na njihovo relativno izraženost pri posameznikih (npr. Halverson in dr., 2003; Havill in dr., v tisku; Lamb in dr., 2002; Mervielde in De Fruyt, 2002; Zupančič in Kavčič, 2004a; Zupančič in dr., 2003). Enota analize je v tem primeru spremenljivka, medtem ko na posameznika osredotočeni pristop kot enoto upošteva konfiguracijo različnih značilnosti pri posamezni osebi. Predmet preučevanja v okviru slednjega pristopa je odkrivanje organizacije različnih spremenljivk pri posameznikih in tega, kako se določene organizacije osebnostnih potez ali dimenzij (tipi osebnosti) razlikujejo med posamezniki (Caspi in Silva, 1995; Hart, Atkins in Fegley, 2003; Mervielde in Asendorpf, 2000). Tipi osebnosti torej opisujejo posameznike s podobnimi organizacijami posameznih osebnostnih dimenzij (Asendorpf, 2002). Kljub opozorilom mnogih avtorjev, da lahko na spremenljivke osredotočeni pristop k preučevanju osebnosti zanemarja pomemben vidik osebnosti, t.j. konfiguracijo osebnostnih značilnosti pri posamezniku (npr. Block in Block, 1980; pregled v: Asendorpf, 2002; Mervielde in Asendorpf, 2000), je tudi v okviru psihologije osebnosti prevladoval na spremenljivke osredotočen pristop k preučevanju osebnosti, ki je kulminiral v petfaktorskem modelu (Asendorpf, 2002). Ta model predstavlja dimenzionalni ali na spremenljivke osredotočeni pristop k preučevanju osebnosti, je sočasno dovolj širok (vključuje širok spekter različnih osebnostnih potez) in učinkovit (obvladuje te poteze v okviru minimalnega niza osebnostnih dimenzij) (Schnabel in dr., 2002).

V zadnjem desetletju dvajsetega stoletja so se različni avtorji, ki se ukvarjajo s preučevanjem individualnih razlik in razvojem osebnosti, ponovno lotili empiričnih raziskav s perspektive na posameznika osredotočenega pristopa z namenom, da bi razvili ponovljivo in posplošljivo tipologijo osebnosti (Schnabel in dr., 2002). K raziskovanju so pristopili z uporabo novih merskih pripomočkov, ki temeljijo na petfaktorskem modelu in so bili pred nekaj leti oblikovani tudi za preučevanje osebnosti otrok, ter z izpopolnjeno metodologijo, vključno z novimi statističnimi tehnikami (npr. Asendorpf, Borkenau, Ostendorf in van Aken, 2001; Barbaranelli,

2002; Schnabel in dr., 2002; DeFruyt, Mervielde in van Leeuwen, 2002; Zupančič, Podlesek in Kavčič, v pripravi). Na podlagi rezultatov raziskav z različno starimi posamezniki in z uporabo različnih merskih pripomočkov (npr. tistih, ki izhajajo iz Modela velikih pet, Kalifornijska Q razvrstitev za otroke, Minesotski multifazni osebnostni vprašalnik) so avtorji prepoznali vsaj tri različne in ponovljive osebnostne tipe, podobne tipom, ki jih je Caspi (1998; Caspi in Silva, 1995) izločil na podlagi opazovanj slogov vedenja med gibalnimi in spoznavnimi preizkusi pri triletnih novozelandskih otrocih. Navedeni tipi so prožni tip osebnosti ter dva manj prožna tipa, tisti s pretiranim in tisti s pomanjkljivim nadzorom. Imena treh tipov izhajajo iz teorije o prožnosti in nadzoru jaza (Block in Block, 1980), po kateri dimenzija prožnosti jaza predstavlja težnjo k prilagodljivosti na spreminjajoče se značilnosti situacij, zlasti stresnih, konfliktnih in nedoločenih, nadzor jaza pa težnjo po zadrževanju (močan nadzor) nasproti izražanju čustvenih impulzov (šibek nadzor). Prožnost jaza se povezuje zlasti s psihološkimi konstrukti kompetentnosti, socialne inteligentnosti in spoprijemanja, nadzor jaza pa s konstrukti introvertnost-ekstravertnost, reflektivnost-impulzivnost, ponotranjenje-pozunanjenje in sposobnost odloga zadovoljstva (Schnabel in dr., 2002). Pet robustnih osebnostnih dimenzij se konceptualno razlikuje od prožnosti in nadzora jaza. Slednja predstavljata procese uravnavanja čustev in impulzov pri posamezniku, ki vplivajo na način njegovega vedenja v različnih kontekstih, medtem ko pet osebnostnih dimenzij opisuje individualne razlike v vedenju, ki izhajajo iz teh procesov uravnavanja, t.j. manifestno vedenje posameznikov (Robins in dr., 1996).

Na ravni procesov uravnavanja sta Block in J. Block (1980) ugotovila, da se zelo visok in zelo nizek nadzor jaza povezujeta z njegovo neprožnostjo, srednja raven nadzora pa s prožnostjo jaza. Tako prožnost kot nadzor jaza sta kontinuirani spremenljivki, nadzor je na eni strani kontinuuma pretiran, na drugi pa pomanjkljiv. Pretirani nadzor odraža presežno zadrževanje impulzov, odlog zadovoljstva, inhibicijo dejavnosti in izražanja čustev ter težnjo po izolaciji iz okolja, pomanjkljivi nadzor pa pomanjkljivo modulacijo impulzov, nesposobnost odloga zadovoljstva, takojšnje in neposredno izražanje čustev ter delovanje in pretirano odzivanje na dražljaje, zlasti moteče, v okolju. Tudi Asendorpf in van Aken (1999) sta na podlagi empirično zbranih podatkov pri velikem vzorcu otrok med prožnostjo in nadzorom jaza odkrila povezavo v obliki obrnjene U krivulje in prepoznala tri različne tipe

osebnosti. Poleg tega sta avtorja preučevala porazdelitev prototipičnosti (razpršenosti rezultatov posameznikov od srednjega profila pripadajočega tipa osebnosti) pri ugotovljenih treh tipih osebnosti in podprla predpostavljeno diskretno-zabrisano porazdelitev tipov (glej sliko 1).

Slika 1. Bivariatna porazdelitev prožnosti in nadzora jaza: diskretni-zabrisani tipi osebnosti

Tipi osebnosti se porazdeljujejo delno diskretno, delno zabrisano. Z dimenzionalne perspektive kontinuirana dimenzija prožnosti jaza na svojem spodnjem delu določa dve skupini z nizkimi rezultati. Ti dve skupini pa sta v razmerju druga do druge diskretni glede na dimenzijo nadzora jaza, sočasno pa sta po tej dimenziji kontinuirani glede na tretjo skupino z visoko prožnostjo jaza. Prehod med tipoma (skupinama posameznikov) s pomanjkljivim in pretiranim nadzorom je diskontinuiran, prehoda med tipom s pomanjkljivim nadzorom in prožnim ter med tipom s pretiranim nadzorom in prožnim tipom osebnosti pa sta kontinuirana. Asendorpf in van Aken (1999) sta diskontinuiranost prehoda med skupinama udeležencev s pomanjkljivim in

pretiranim nadzorom empirično prepoznala z bimodalno porazdelitvijo prototipičnosti pri obeh tipih, ko sta prožni tip izločila iz analize.

Doslednost treh ugotovljenih osebnostnih tipov med različnimi študijami je sicer jasno prepoznavna (npr. Asendorpf, 2002; Schnabel in dr., 2002), ni pa izjemno visoka, in sicer zaradi tega, ker so bile raziskave izvedene z udeleženci v različnih deželah (npr. Belgija, Italija, Nemčija, Slovenija, Španija, ZDA), razlikovale so se v številu udeležencev (od približno sto do več tisoč) in njihovi starosti (npr. srednja odraslost, mladostništvo, zgodnje otroštvo), glede uporabljenih pripomočkov za ugotavljanje osebnostnih značilnosti (npr. Kalifornijsko Q razvrščanje, Hierarhični osebnostni vprašalnik za otroke, Vprašalnik individualnih razlik za otroke, različne oblike NEO osebnostnega vprašalnika za odrasle), ocenjevalcev (npr. samoocene, ocene drugih, ki ciljne udeležence dobro poznajo) in metod, s pomočjo katerih so avtorji ugotavljali osebnostne tipe (npr. inverzna faktorska analiza, različne vrste klusterskih analiz) (Asendorpf, 2002). Nasplošno rezultati novejših tipoloških študij kažejo (npr. Asendorpf in dr., 2001; Robins in dr., 1996; Schnabel in dr., 2002), da so petfaktorski profili osebnostnih dimenzij v treh ponovljivih osebnostnih tipih razmeroma dosledni in ponovljivi, t.j. posamezniki s prožnim tipom osebnosti izražajo dobro prilagojeni petfaktorski profil (rezultat na dimenziji nevroticizma ali čustvene nestabilnosti je pod povprečnim, rezultati na preostalih štirih dimenzijah pa so nad povprečnim ali se vsaj gibajo okoli povprečja), posamezniki s pretiranim nadzorom dosegajo visoke rezultate na dimenziji nevroticizma in nizke na ekstravertnosti, posamezniki s pomanjkljivim nadzorom pa se od ostalih dveh tipov osebnosti najboljše razlikujejo glede svojih nizkih rezultatov na dimenzijah vestnosti in sprejemljivosti.

Pristopi za določanje osebnostnih tipov

Pri določanju osebnostnih tipov se avtorji poslužujejo dveh temeljnih empiričnih pristopov (Asendorpf in van Aken, 1999; Asendorpf in dr., 2002; Schnabel in dr., 2002). V okviru prvega posamezniki ocenjujejo več svojih značilnosti po posameznih postavkah (več notranje koherentnih postavk tvori posamezno osebnostno spremenljivko) v osebnostnih vprašalnikih ali pa na enak način ciljne posameznike ocenjujejo ljudje, ki te posameznike dobro poznajo. Vsakega posameznika nato raziskovalci na podlagi teh ocen opišejo s profilom rezultatov na vseh posameznih

preučevanih spremenljivkah. Profile velikega števila posameznikov s pomočjo klusterske analize razvrstijo v razmeroma homogene skupine (klastre osebnostnih profilov), ki rezultirajo v maksimalni podobnosti posameznikov v skupinah in minimalni podobnosti med skupinami. Vsaka skupina se sestoji iz posameznikov, ki imajo podobne osebnostne profile. Srednji profil vseh pripadnikov skupine je prototipični vzorec, ki najbolje opisuje skupino (Caspi in Silva, 1995), evklidska razdalja do določenega prototipa pa predstavlja indeks posameznikove prototipičnosti za ta osebnostni tip (Schnabel in dr., 2002).

V okviru drugega pristopa posameznika ocenjuje oseba, ki ga dobro pozna (mladostniki in odrasli se lahko ocenjujejo tudi sami), in sicer tako, da razvršča opise različnih osebnostnih značilnosti glede na to, kako dobro se prilegajo značilnostim ciljnega posameznika. Posamezne profile (vzorci) teh razvrstitev avtorji razvrstijo po podobnosti v skupine s pomočjo inverzne (Q) faktorске analize, s katero faktorizirajo Pearsonove produkt-moment korelacije med individualnimi vzorci. Vsak izločeni faktor predstavlja podobne vzorce in ga opisujejo faktorski rezultati spremenljivk, na katerih temeljijo vzorci. V inverzni faktorski analizi je vloga oseb in spremenljivk obrnjena glede na vlogo, ki jo imajo v običajni (R) faktorski analizi, tako da se faktorski rezultat nanaša na spremenljivko, ne na osebo. Faktorski rezultati Q faktorjev v profilu opisujejo prototipični osebnostni profil (Asendorpf in van Aken, 1999), posamezne faktorske obremenitve pa predstavljajo indeks podobnosti osebe s prototipom. Razvrščanje posameznikov v tipe poteka po načelu najboljšega prileganja njihovega osebnostnega profila enemu izmed Q faktorjev (Schnabel in dr., 2002).

Pri določanju osebnostnih tipov se avtorji poslužujejo rigoroznih standardov, med drugimi morajo biti tipi, ugotovljeni v posamezni študiji, ponovljivi med študijami in znotraj posamezne študije, t.j. na več slučajno izbranih polovicah vzorca. Sprejemljiva je le srednja ponovljivost med več slučajnimi polovicami vzorca, ki v smislu Cohenovega kappa koeficienta znaša 0,60. Doslednost med osebnostnimi tipi v dveh različnih študijah avtorji navadno ocenjujejo preko pripisovanja z-standardiziranih individualnih vzorcev, npr. petih osebnostnih dimenzij, v eni študiji najbolje prilegajočim izvirnim z-standariziranim klusterskim sredinam, ki so bile dobljene na podlagi surovih rezultatov v tej študiji in najbolje prilegajočim z-

standardiziranim klusterskim sredinam v drugi študiji. Tako za posameznika v eni študiji dobimo dve razvrstitvi, isti postopek pa raziskovalci izvedejo v obeh študijah. Po takem postopku lahko določijo povprečen kappa koeficient, ki mora ponovno znašati vsaj 0,60 (Schnabel in dr., 2002).

Osebnostni tipi in podtipi v odraslosti

Zanimanje za osebnostne tipe ima med raziskovalci sicer dolgo zgodovino, je pa močno upadlo, ko avtorji v različnih empiričnih študijah niso uspeli prepoznati diskretnih tipov, na katerih so temeljile klasične metode razvrščanja posameznikov (pregled v: York in John, 1992). Novejše klasično delo na tem področju predstavljajo obsežne severnoameriške (ZDA) raziskave Blocka (1971), ki je na podlagi podatkov, dobljenih s pomočjo Kalifornijske Q razvrstitve za odrasle, in s faktorizacijo teh podatkov (Q faktorska analiza) identificiral pet osebnostnih tipov med odraslimi moškimi, t.j. tip s prožnim egom, zapoznelo prilagojeni, ranljivi s pretiranim nadzorom, anomični ekstravertni in neustaljeni s pomanjkljivim nadzorom, ter šest tipov med ženskami, t.j. prototipski ženski, spoznavno spoprijemalni, hiperfeminini represivni, dominantno narcisistični, ranljivi s pomanjkljivim nadzorom in osamljeni neodvisni. Vse do devetdesetih let v dvajsetem stoletju avtorji teh tipov niso dalje preučevali, tudi Block pa ni preučil njihove ponovljivosti. Prva sta se s tem problemom ukvarjala K. York in John (1992), ki sta pri dveh razmeroma majhnih vzorcih žensk ($N = 51$ in 103 ; $M_{\text{starost}} = 43$ let) srednjega družbenega sloja v Kaliforniji z istim pripomočkom kot Block preverjala ponovljivost osebnostnih tipov, hkrati pa sta poskušala povezati osebnostne tipe s petimi dimenzijami osebnosti. Z inverzno faktorsko analizo sta izločila štiri Q faktorje, ki sta jih poimenovala individuairani (značilna za ta tip so intelektualna, estetska in introspektivna nagnjenja, asertivnost, visoke aspiracije, naklonjenost in spoštovanje drugih), tradicionalni (značilni so konvencionalnost, konzervativnost, spolno tipizirano žensko vedenje, skrbnost in protektivnost do drugih, samozanikanje, pripravljenost za doživljanje krivde), konfliktni (visoka anksioznost, obrambno zanikanje, pomanjkanje samorefleksije, socialno izogibanje in konfliktni medosebni odnosi) in samozavestni tip osebnosti (neposredno samouveljavljanje, odsotnost anksioznosti in dvoma vase, močna usmerjenost h konkretnemu delovanju »tukaj in sedaj« v nasprotju z abstraktno in filozofsko usmerjenostjo). Individuairani tip ženske je bil po konfiguraciji

osebnostnih značilnosti podoben Blockovemu (1971) spoznavno spoprijemalnemu tipu osebnosti, tradicionalni prototipskemu ženskemu, konfliktni kombinaciji hiperfemininega represivnega in osamljenega neodvisnega, samozavestni pa je spominjal na dominantno narcisističnega ter na značilnosti, nasprotne Blockovemu ranljivemu tipu s pomanjkljivim nadzorom (York in John, 1992). Štirje osebnostni tipi so se povezovali tudi s petimi dimenzijami osebnosti (posamezne postavke v Kalifornijskih Q razvrstitvah je v reducirani obliki mogoče vrednotiti v smislu petih lestvic, ki pomensko odgovarjajo petim osebnostnim dimenzijam; John in dr., 1994). Individuirani tip se je zmerno pozitivno povezoval z odprtostjo in ekstravertnostjo, razmeroma nizko in pozitivno tudi s sprejemljivostjo, tradicionalni tip je zmerno pozitivno koreliral z vestnostjo in sprejemljivostjo, razmeroma nizko negativno pa z ekstravertnostjo. Med konfliktnim tipom in čustveno stabilnostjo (inverzna nevroticizmu) se je pokazala visoka negativna zveza, razmeroma nizka negativna pa s sprejemljivostjo, medtem ko se je samozavestni tip zmerno pozitivno povezoval s čustveno stabilnostjo in vestnostjo, nizko negativno s sprejemljivostjo in nizko pozitivno z ekstravertnostjo (York in John, 1992).

Delo Blocka (1971), K. York in Johna (1992) je nadaljevala L. Pulkkinen (1996) na vzorcu 275 finskih mladih odraslih ($N = 275$; $M_{\text{starost}} = 27$ let; polovica udeležencev je bila moških), katerih razvoj je spremljala od njihovega osmega leta starosti. Za razliko od predhodno in v nadaljevanju navedenih tipoloških raziskav je finska avtorica ugotavljala osebnostne sloge, ki jih sestavljajo osebnostne značilnosti v ožjem pomenu besede (s skupno faktorsko analizo Eysenckovega osebnostnega vprašalnika, Zuckermanove lestvice iskanja senzacij in samoocenjevalnih lestvic uravnavanja čustev in vedenja, ki jih je razvila sama, je izločila štiri latentne osebnostne dimenzije, in sicer nevroticizem, ekstravertnost, nevroticizem in sprejemljivost), življenjska usmeritev (rezultati na treh dimenzijah: reflektivnost, npr. doseženi identitetni položaj, notranje mesto nadzora; pozitivna nasproti negativnim stališčem do življenja, npr. optimistična ocena prihodnosti, življenjsko zadovoljstvo; in resignacija nasproti eksploraciji, npr. odloženi identitetni položaj, zadovoljstvo z dosedanjimi življenjskimi dosežki brez razvojnih ciljev za prihodnost) in dejavnosti (npr. trajanje izobraževanja, stalnost delovne kariere, družina). Avtorica je s hierarhično klustersko analizo pri ženskah in pri moških ločeno odkrila dva

osebnostna sloga, prilagojeni in konfliktni. Pri odraslih obeh spolov pa sta se oba tipa dalje delila v podtipe.

Prilagojene ženske (78 % vseh žensk v vzorcu; razmeroma ekstravertne, sprejemljive, čustveno stabilne, s pozitivnimi stališči do življenja) so se delile na tiste s femininim (35 % vseh žensk v vzorcu; zanje je bila značilna konvencionalna feminina vloga in medodvisnost) in individuiranim osebnostnim slogom (43 %; zanje je bilo značilno oddaljevanje od tradicionalne spolne vloge in neodvisnost). Feminine ženske sta sestavljali dve razmeroma ločeni skupini, prototipska ženska (28 %; razmeroma nizek nevroticizem) in hiperfeminina skupina (11 %; visok nevroticizem). Konfliktni tip osebnostnega sloga pri ženskah (22%; zanje je bil značilen razmeroma visok nevroticizem, negativna stališča do življenja in težave pri integraciji v družbo) sta tvorila dva podtipa žensk, anksiozni (13 %; nizka ekstravertnost, pasivnost, visoka anksioznost, nizka reflektivnost in malo intelektualnih interesov) in s pomanjkljivim nadzorom (13 %; najmanj zadovoljne z življenjem, pesimistične in depresivne, nesamozavestne, imele so največ težav z delovno kariero, najnižjo izobrazbo in so uživale največ alkohola).

Prilagojeni moški (75 % vseh moških v vzorcu) so se delili na dva podtipa, prožnega (43 %; bili so dobro prilagojeni in prosocialni, razmeroma visoko ekstravertni, imeli so pozitivna stališča do življenja in najbolj stalno delovno kariero) in introvertnega (32 %; nizka ekstravertnost, zadržanost, razmeroma visoka vestnost). Tudi podtip prožnih moških sta sestavljali dve skupini, konstruktivni (28 %; bolj stabilni in reflektivni, usmerjeni v družino, z več intelektualnimi interesi v primerjavi z drugo skupino) in ekstravertni posamezniki (15 %; manj sprejemljivi od konstruktivnih). Introvertni podtip osebnostnega sloga pri moških so tvorili pasivni prilagojeni (14 %; nizka reflektivnost, malo intelektualnih interesov, razmeroma visoka sprejemljivost, usmerjenost v družino in resignacija) in posamezniki s pretiranim nadzorom (18 %; visok nevroticizem, nizka usmerjenost v družino). Za konfliktni tip moških (25 %) so bila značilna negativna stališča do življenja, sestavljali pa so ga posamezniki s pomanjkljivim nadzorom (14 %; zanje so značilni kronično prekomerno uživanje alkohola, nizka sprejemljivost in nizka integritetnost v družbo) in anomični veseljaki (12 %; nizka vestnost, odložena identiteta, nizka dezinhibicija vedenja, razmeroma veliko intelektualnih interesov).

Pomemben prispevek L. Pulkkinen (1996) je v njeni hierarhični taksonomiji slogov na več ravneh, saj je ugotavljala ali se skupine posameznikov z različnimi osebnostnimi slogi med seboj značilno razlikujejo tudi znotraj posameznih slogov. Na ta način lahko odkrijemo bolj subtilne in specifične razlike med ljudmi, ki jih ne moremo določiti v kontekstu večje variabilnosti med posameznimi tipi. Pravzaprav je študija na Finskem le ena izmed dveh objavljenih do konca dvajsetega stoletja, ki sta obravnavli hierarhično strukturiranost osebnostnih tipov oz. slogov (Schnabel in dr., 2002). Avtorica (Pulkkinen, 1996) pa ni preverjala ponovljivosti slogov, niti ni optimizirala hierarhično ugotovljene klusterske rešitve z nehierarhičnim klusterskim postopkom. Tej pomankljivosti v metodoloških postopkih se poskušajo izogniti avtorji najnovejših tipoloških študij.

Schnabel in sodelavca (2002) so pri enem ($N = 786$; $M_{\text{starost}} = 24$ let; polovica udeležencev je bila moških) od dveh velikih vzorcev mladih odraslih Nemcev uporabili Revidirani NEO osebnostni vprašalnik Coste in McCraea (1992), pri drugem ($N = 730$; $M_{\text{starost}} = 22$ let; polovica udeležencev je bila moških) pa NEO Petfaktorski vprašalnik Coste in McCraea (1989). V obeh študijah je bila triklusterska rešitev, ki kaže na tri tipe osebnosti, zadovoljivo ponovljiva in dosledna med študijama, večklusterske pa ne. Največ posameznikov se je uvrstilo v prožni tip (srednji odstotek je znašal 41 %), za katerega so bili značilni razmeroma nizki rezultati na osebnostni dimenziji nevroticizma (nižji od standardiziranih vrednosti $z = -0,5$), razmeroma visoki na dimenziji vestnosti (višji od $z = 0,5$), nekoliko višji od povprečnih tudi rezultati na dimenziji ekstravertnosti, odprtost in sprejemljivost pa sta bili izraženi povprečno. V tip s pretiranim nadzorom se je v povprečju (srednji odstotek) uvrstilo 31 % mladih Nemcev, za katere sta bila značilna visok rezultat na dimenziji nevroticizma in nizek na dimenziji ekstravertnosti, v tip s pomanjkljivim nadzorom pa se je uvrstilo 28 % posameznikov, ki so se od tistih, uvrščenih v druga dva tipa, razlikovali predvsem po nizkih rezultatih na dimenziji vestnosti. O podobnih rezultatih so poročali tudi Asendorpf in sodelavci (2001), Asendorpf in van Aken (1999) ter Robins s sodelavci (1996).

V okviru navedene nemške študije avtorji (Schnabel in dr., 2002) poročajo o razlikah med spoloma v porazdelitvi treh tipov osebnosti, vendar so se te kot značilne

pokazale le med udeleženci enega izmed obeh vzorcev. Pri tem vzorcu so se rezultati 58 % moških in 42 % žensk najbolje prilegali prožnemu tipu osebnosti, v tip s pomanjkljivim nadzorom se je uvrstilo 61 % žensk in 39 % moških, medtem ko so bili znotraj tipa s pretiranim nadzorom moški in ženske enakomerno zastopani. Avtorji so z nadaljnjo klustersko analizo posameznih tipov poskušali določiti tudi podtip osebnosti. Na ponovljive podtipe, ki ustrezajo že navedenim strogim kvantitativnim kriterijem, je pokazala le dvoklasterska rešitev znotraj prožnega tipa osebnosti. Tega sestavljata razmeroma pogostnejši dobro prilagojeni podtip, v katerega se je uvrstilo 65 % udeležencev, in asertivni, ki mu je pripadalo 35 % prožnih posameznikov. Za dobro prilagojeni podtip osebnosti so bili značilni nizek nevroticizem, visoka vestnost ter povprečni rezultati na dimenzijah ekstravertnosti, odprtosti in sprejemljivosti, asertivni podtip pa se je od dobro prilagojenega najbolj razlikoval glede visoko izraženih ekstravertnosti in odprtosti. Glede pogostnosti razvrstitev udeležencev v podtipe prožnega tipa osebnosti raziskovalci niso ugotovili razlik med spoloma, poročajo pa o dveh razhajanjih z drugimi, podobnimi raziskavami v drugih državah. V eni izmed obeh nemških študij se je nepričakovano visoki odstotek žensk razvrstil v tip osebnosti s pomanjkljivim nadzorom in nižji odstotek od običajnega v prožni tip osebnosti. Avtorji ta odstopanja razlagajo z dejstvi, da je bil za prožni tip osebnosti v njihovi raziskavi značilen zelo nizek nevroticizem (nižji kot v primerljivih raziskavah), za tip s pomanjkljivim nadzorom pa nekoliko višja stopnja nevroticizma od običajne, značilne za ta tip osebnosti. Zato naj bi bile ženske, ki v povprečju izražajo nekoliko višjo stopnjo nevroticizma kot moški, manj pogosto zastopane znotraj visoko čustveno stabilnega (nizek nevroticizem) prožnega tipa osebnosti in hkrati bolj pogosto razvrščene v rahlo čustveno nestabilni tip osebnosti s pomanjkljivim nadzorom. Pri obeh vzorcih nemških udeležencev se je med posamezniki, uvrščenimi v tip s pomanjkljivim nadzorom pokazal tudi, za ta tip osebnosti, nenavadno visok povprečni rezultat na dimenziji sprejemljivosti (povprečen). Prej kot tendenci odraslih posameznikov, da na samoocenjevalnih lestvicah podajajo manj nesprejemljive ocene sebe, bi tak rezultat lahko pripisali razmeroma visokemu odstotku žensk v tipu s pomanjkljivim nadzorom, ki v povprečju dosegajo nekoliko višje rezultate na dimenziji sprejemljivosti kot moški.

Podobno raziskavo kot v Nemčiji so B. Boehm, Asendorpf in M. D. Avia (2002) izvedli v Španiji in rezultate primerjali z nemškimi. V raziskavi je sodelovalo 758 španskih

študentov ($M_{\text{starost}} = 22$ let; polovica udeležencev je bila moških) in 460 udeležencev, pripadnikov splošne španske populacije ($M_{\text{starost}} = 24$ let; polovica udeležencev je bila moških). Avtorji so pri udeležencih obeh vzorcev uporabili prevod NEO osebnostnega vprašalnika (Costa in McCrae, 1989) in prepoznali tri ponovljive tipe osebnosti. Največ udeležencev se je uvrstilo v prožni tip (srednji odstotek = 40 %), za katerega so bili značilni nizki rezultati na dimenziji nevroticizma in visoki na dimenziji vestnosti, podobno kot v nemški raziskavi, v povprečju pa so španski posamezniki znotraj prožnega tipa osebnosti dosegli višje povprečne rezultate na dimenziji sprejemljivosti v primerjavi z nemškimi (Schnabel in dr., 2002). Tudi za tip osebnosti s pretiranim nadzorom med španskimi udeleženci (30,5 %) je bil značilen visok nevroticizem in razmeroma nizka ekstravertnost, vendar so Španci znotraj tega tipa osebnosti v povprečju izražali več ekstravertnosti in manj sprejemljivosti kot Nemci. Podoben odstotek Špancev (29,5%) kot Nemcev se je razvrstil tudi v tip osebnosti s pomanjkljivim nadzorom, za katerega je bila značilna nizka vestnost, pa tudi nekoliko nižja sprejemljivost in ekstravertnost kot med Nemci znotraj tega tipa. Odstotek Špancev, razvrščenih v tri osebnostne tipe se ni značilno razlikoval od odstotka Nemcev, ki so pripadali trem odgovarjajočim skupinam, vendar se pri nobenem izmed španskih vzorcev porazdelitev posameznikov v tri tipe ni značilno razlikovala med spoloma (Boehm in dr., 2002).

Nadaljnja delitev posameznih tipov osebnosti v podtipe je pokazala na ponovljive razvrstitve prožnega in tipa s pretiranim nadzorom v po dva podtipa, medtem ko razvrstitev posameznikov znotraj tipa s pomanjkljivim nadzorom tudi pri španskih udeležencih ni bila ponovljiva. Prožni tip se je delil na dobro prilagojeni (65 % študentov in 47 % posameznikov iz splošne populacije, ki so se razvrstili v prožni tip) in asertivni podtip (35 % študentov in 53 % posameznikov iz splošne populacije). Za dobro prilagojeni tip sta bila značilna nizek nevroticizem, visoka vestnost in rezultati na preostalih treh dimenzijah v območju povprečja, za asertivni pa prav tako nizek nevroticizem in rezultati na ostalih štirih dimenzijah, ki so bili nekoliko višji od povprečnih. Dobro prilagojeni prožni posamezniki so dosegli še nižje povprečne rezultate na dimenziji nevroticizma kot asertivni prožni, razlika v teh rezultatih pa je bila večja kot pri nemških udeležencih. Poleg tega so Španci znotraj obeh podtipov prožnega tipa izražali višjo sprejemljivost kot Nemci, ki so se razvrščali v primerljiva prožna podtipa. Španski posamezniki s pretiranim nadzorom so se razvrstili še v

zavrti (47 % študentov in 56 % posameznikov iz splošne populacije, ki so pripadali tipu s pretiranim nadzorom) in nevrotični podtip osebnosti (53 % študentov in 44 % posameznikov iz splošne populacije). V primerjavi s posamezniki zavrtega podtipa so posamezniki z nevrotičnim podtipom izražali višji nevroticizem in povprečno ekstravertnost (višjo kot zavrti), tisti v vzorcu splošne populacije pa tudi razmeroma visoko odprtost in vestnost. Znotraj prožnega tipa je v študentskem in vzorcu iz splošne populacije zanesljivo več žensk pripadalo asertivnemu podtipu osebnosti kot dobro prilagojenemu, več moških pa slednjemu kot prvemu. Več študentov je bilo tudi uvrščenih v zavrti kot v nevrotični podtip tipa s pretiranim nadzorom, pri študentkah pa je bilo obratno.

Barbaranelli (2002) je preučeval osebnostne tipe pri 421 Italijanih, starih med 20 in 30 let ($M_{\text{starost}} = 23$ let), in sicer s pomočjo italijanske priredbe NEO osebnostnega vprašalnika, na katerem so se udeleženci ocenjevali sami. Struktura vzorca je bila pristrana po izobrazbi, saj so imeli vsi posamezniki vsaj gimnazijsko stopnjo izobrazbe, približno polovica jih je bilo študentov, preostali del vzorca pa se je uvrščal v srednji ekonomski razred. Avtor je sicer podprl prisotnost treh osebnostnih tipov na takem vzorcu udeležencev, saj so bili koeficienti zunanje ponovljivosti (primerjava z nemškimi in španskimi rezultati; Schnabel in dr., 2002; Boehm in dr., 2002) zadovoljivo visoki. Za prožni tip (36 % Italijanov v vzorcu; od tega 56 % moških) so bili značilni nizek nevroticizem, visoka ekstravertnost, rezultati na ostalih treh dimenzijah pa v območju povprečja. Posameznike s pretiranim nadzorom (34 %; od tega 44 % moških) so najbolje opredelili visok nevroticizem ter nizka ekstravertnost, pa tudi nizka odprtost. Za ta tip neobičajno nizke rezultate so Italijani dosegli tudi na dimenziji vestnosti in sprejemljivosti. Ker pri vsaki izmed petih osebnostnih dimenzij osebe, ki se uvrščajo v ta tip osebnosti, izražajo socialno nezaželeni značilnosti, Barbaranelli (2002) meni, da je zanj primernejša oznaka tip osebnosti s pretiranim nadzorom/nezaželeni. V tip s pomanjkljivim nadzorom se je uvrstilo 30 % posameznikov (prevladovala so ženske, in sicer jih je bilo 74 %), za katere je bil značilen nizek rezultat na dimenziji vestnosti, v nasprotju s pričakovanji pa so posamezniki znotraj tega tipa dosegli povprečne rezultate na dimenziji sprejemljivosti. Kljub zadovoljivi primerljivosti treh osebnostnih tipov s tipi, prepoznanimi v drugih študijah, avtor ugotavlja, da se je štiriklasterska rešitev pri italijanskem vzorcu udeležencev izkazala kot bolj optimalna od triklasterske, vsaj

glede na kriterij notranje ponovljivosti tipov. Prožni in tip s pomanjkljivim nadzorom sta ostala enaka tipoma iz triklasterske rešitve, tip s pretiranim nadzorom/nezaželeni pa je razpadel v tipa s pretiranim nadzorom in nezaželeni. Za prvega je bila značilna razmeroma visoka vestnost, nizka odprtost, nevroticizem in sprejemljivost sta bila sicer razmeroma nizko izražena, a v območju povprečja, medtem ko so posamezniki znotraj nezaželenega tipa izražali visok nevroticizem, izrazito nizko vestnost, pa tudi nizko sprejemljivost in ekstravertnost. Po svoji strukturi je bil slednji tip zelo podoben tipu posameznikov s kombiniranimi nezaželenimi značilnostmi, ki so ga identificirali De Fruyt in sodelavca (2002) pri belgijskih mladostnikih. V primerjavi s tremi ponovljivimi tipi osebnosti pri mladih odraslih v Nemčiji in Španiji, so bili trije (triklasterska rešitev) ponovljivi tudi v Italiji. Po drugi strani je bila štiriklasterska rešitev sicer nekoliko specifična v Italiji, zlasti v primerjavi z nemško (ki pa ni pokazala primerne notranje ponovljivosti, Schnabel in dr., 2002), a precej podobni španski, ki podobno kot nemška ni zadostila kriteriju notranje ponovljivosti (Boehm in dr., 2002).

Costa in sodelavci (2002) so svoje tipološke raziskave izvajali med posamezniki štirih različnih vzorcev odraslih, ki so bili starejši od že opisanih udeležencev v novejših evropskih raziskavah, poleg tega so avtorji preučevali tudi klinični vzorec 486 severnoameriških (ZDA) srednjeletnikov ($M_{\text{starost}} = 50$ let). Naslednja skupina je vključevala 1856 zdravih in razmeroma visoko izobraženih 56-letnikov, tretja 274 revnih in zdravstveno rizičnih (povečano tveganje za zlorabo drog in HIV) mladih odraslih ($M_{\text{starost}} = 31$ let) in četrta 1060 zelo visoko izobraženih 50-letnikov. V vseh štirih skupinah so bili moški in ženske enakomerno zastopani, ocene njihovih osebnostnih značilnosti pa izhajajo iz samoocen na postavkah v Revidiranem NEO osebnostnem vprašalniku (Costa in McCrae, 1992). Severnoameriški avtorji (Costa in dr., 2002) v okviru dobljenih podatkov poročajo o tendenci po razvrščanju v tri tipe, t.j. v prožni, s pretiranim in s pomanjkljivim nadzorom, saj so strogim kriterijem notranje ponovljivosti zadostili le rezultati posameznikov v kliničnem in zelo visoko izobraženem vzorcu. Rezultati večine posameznikov, zlasti tistih iz skupin, pri katerih notranja zanesljivost ni ustrezala kriteriju ponovljivosti, so se oddaljevali od prototipskega profila. To pomeni, da posamični rezultati niso bili gosto razvrščeni okoli sredin posameznih klastrov, ki predstavljajo osebnostne tipe. Na podlagi tega avtorji sklepajo, da se tipi osebnosti razlikujejo pretežno količinsko. Tak sklep

podpirajo tudi z nadaljnjimi ugotovitvami v svoji raziskavi, ki kažejo, da kontinuirani rezultati po posameznih petih dimenzijah osebnosti enako dobro napovedujejo kriterijske spremenljivke kot trije osebnostni tipi. Če bi tipi osebnosti predstavljali kakovostno različne načine psihološkega delovanja v primerjavi z relativnim položajem posameznikov po posameznih osebnostnih dimenzijah (na spremenljivke osredotočni pristop), bi se morala napoved kriterijskih spremenljivk (npr. psihopatološki simptomi, poklicna uspešnost) značilno izboljšati z vključitvijo tipov osebnosti v multiplo regresijsko analizo.

Tako so Costa in soavtorji (2002) sistematično primerjali napovedno vrednost pripadnosti posameznemu od treh tipov osebnosti z upoštevanjem posameznih dimenzij kot napovednikov. Pripadnost posameznim tipom je sicer pokazala ustrezno napovedno veljavnost, vendar le iz spodaj navedenih rezultatov ni razvidno, zakaj se tipi osebnosti med seboj razlikujejo glede rezultatov na kriterijskih spremenljivkah, t.j. zaradi specifične organizacije petih osebnostnih dimenzij ali zaradi tega, ker so tipi opredeljeni in ocenjeni na podlagi mer petih osebnostnih dimenzij. Posamezniki, razvrščeni v prožni tip osebnosti (napovedna spremenljivka), so se izkazali kot značilno najbolj psihološko prilagojeni (npr. socialno in poklicno delovanje, ki predstavljata kriterijski spremenljivki) v primerjavi s posamezniki s pretiranim in pomanjkljivim nadzorom. Odrasli, uvrščeni v slednja dva tipa se glede socialne in poklicne prilagojenosti med seboj niso značilno razlikovali, pač pa so se tisti s pretiranim in pomanjkljivim nadzorom razlikovali glede vrste psihopatoloških simptomov (naslednji niz kriterijskih spremenljivk). Na lestvici depresivnosti so najvišje rezultate dosegli posamezniki s pretiranim nadzorom, o značilno manj depresivnih simptomih so poročali tisti s pomanjkljivim in o najmanj teh simptomih osebnostno prožni udeleženci. Prav tako so posamezniki s pretiranim nadzorom izražali več shizoidnih, shizotipnih, obsesivno-kompulzivnih in simptomov izogibanja kot tisti s pomanjkljivim in prožnim tipom osebnosti. Posamezniki s pomanjkljivim nadzorom pa so izražali več antisocialnih, histrioničnih in narcisističnih simptomov kot udeleženci s pretiranim nadzorom in prožnim tipom osebnosti. Glede mejnih osebnostnih in odvisnih simptomov se posamezniki s pretiranim in pomanjkljivim nadzorom niso značilno razlikovali, pač pa sta obe skupini izražali bistveno več teh simptomov kot prožni posamezniki. Napovedna vrednost pripadnosti trem osebnostnim tipom se je izkazala kot pomembna za vse posamične kriterijske

spremenljivke, ko so avtorji tipe vključili v multiplo regresijo v prvem koraku. Vključitev petih osebnostnih dimenzij v drugem koraku pa je značilno izboljšala začetno vrednost napovedi vseh posamičnih kriterijskih spremenljivk. Ko so avtorji v analizo najprej vključili pet osebnostnih dimenzij, v drugem koraku pa tipe, tipi niso dodatno prispevali k napovedi tega, kar je že bilo pojasnjenega s petimi dimenzionalnimi napovedniki. Na podlagi teh rezultatov so Costa in sodelavci izključili možnost, da tipi osebnosti vsebujejo nelinearne podatke (npr. interakcijo med osebnostnimi dimenzijami), saj bi taki podatki izboljšali napovedno vrednost, dobljeno na podlagi dimenzionalnih podatkov. To seveda ne izključuje možnosti, da do nelinearnih učinkov med osebnostnimi dimenzijami prihaja med posamezniki v npr. splošni populaciji, v drugačnih razvojnih obdobjih in v drugačnih družbah.

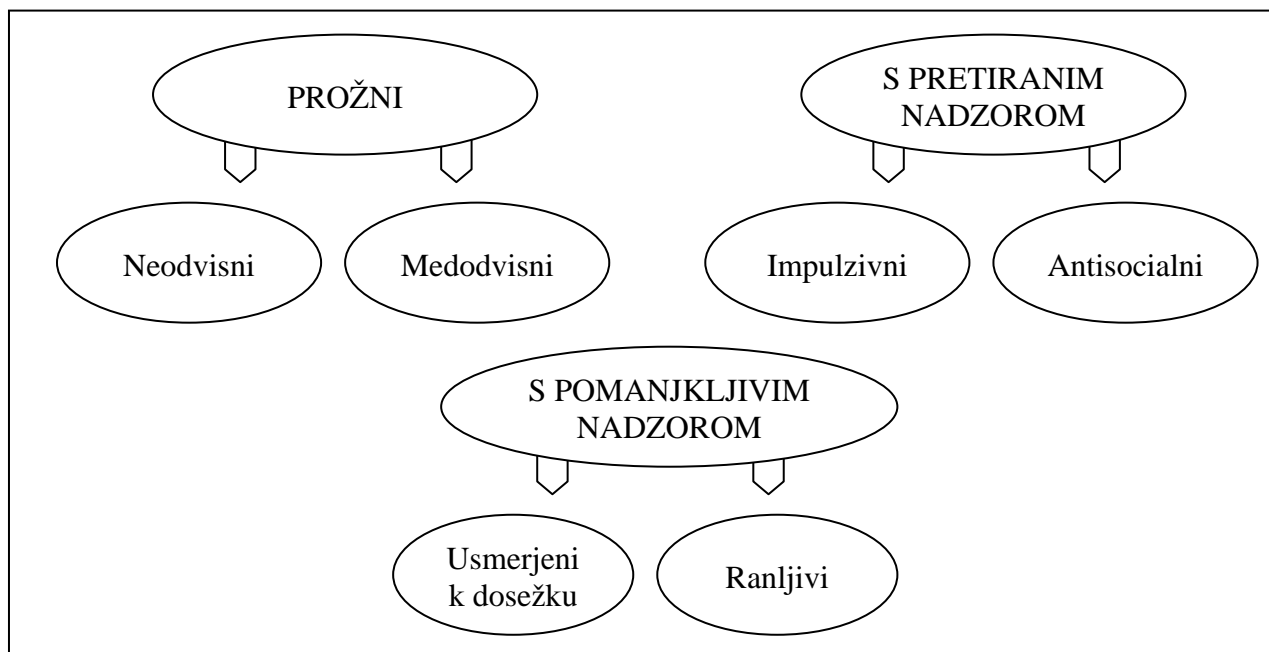
Osebnostni tipi v mladostništvu

Asendorpf in sodelavci (2001) so s podatki iz raziskave Asendorpfa in van Aken (1999) med prvimi uporabili postopek klusterske analize pri določanju osebnostnih tipov v mladostništvu in pri tem uporabili pripomoček, ki temelji na modelu petih osebnostnih dimenzij. Nemške dvanajstletnike ($N = 155$) so s tem pripomočkom ocenile njihove mame, avtorji pa so na podlagi njihovih ocen identificirali tri ponovljive osebnostne tipe, zelo podobne ponovljivim tipom pri odraslih, ugotovljenih z istim pripomočkom (odrasli so se ocenili sami). Pri tem so avtorji kot kriterij notranje ponovljivosti uporabili mediansko vrednost kappas (κ) (enako ali večjo od 0,60), dobljeno iz ocen tega koeficienta pri desetih različnih slučajnih polovicah posameznega vzorca (mladostnikov in odraslih). Primerjava petfaktorskih osebnostnih profilov v prožnem, tipu s pomanjkljivim in tistim s pretiranim nadzorom je pokazala, da so ti profili visoko dosledni med obdobjem zgodnjega mladostništva in odraslostjo, in sicer kljub temu, da so mladostnike ocenjevale mame, odrasli pa so se ocenjevali sami. Prožni mladostniki in odrasli so bili razmeroma visoko čustveno stabilni in ekstravertni, njihovi povprečni rezultati na preostalih treh dimenzijah pa so bili nekoliko višji od povprečja. Za obe starostni skupini je bila znotraj tipa s pretiranim nadzorom značilna zelo nizka ekstravertnost, med odraslimi je bil v primerjavi z mladostniki višje izražen nevroticizem, med mladostniki pa vestnost. Tako za mladostnike kot za odrasle v tipu s pomanjkljivim nadzorom sta bili značilni nizka sprejemljivost in vestnost, mladostniki so dosegli tudi nekoliko višje rezultate pri dimenziji nevroticizma, odrasli pa pri

ekstravertnosti, medtem ko so bile njihove ocene odprtosti povsem povprečne. Mladostniki so pogosteje kot mladostnice pripadali tipu s pomanjkljivim nadzorom (39 % proti 19 %) in manj pogosto prožnemu tipu (44 % proti 61%) (Asendorpf in dr., 2001). Avtorji so v isti raziskavi ugotavljali tudi sočasne korelate osebnostnih tipov pri mladostnikih in jih primerjali s korelati v odraslosti. Podobno kot pri odraslih so mladostniki s pretiranim nadzorom izražali vzorec tendenc k ponotranjenem vedenju. Bili so bolj socialno plašni (ocena staršev in prijateljev), manj družabni (ocena staršev in prijateljev) in bolj osamljeni (samoocena) v primerjavi z mladostniki, ki so pripadali drugim dvem tipom, izražali so tudi nižje samospoštovanje (samoocena) kot prožni mladostniki, starši pa so jih ocenili kot manj agresivne kot mladostnike s pomanjkljivim nadzorom. Skladno s pričakovanji so slednje starši ocenili kot bolj agresivne v primerjavi s preostalimi mladostniki.

O podobnih rezultatih poročajo nizozemski avtorji (van Lieshout, van Aken in Scholte, 1999), ki so na vzorcu 3000 mladostnikov med dvanajstim in osemnajstim letom starosti s petfaktorskim osebnostnim samoocenjevalnim vprašalnikom in klustersko analizo teh ocen opisali prožni ter tipa s pomanjkljivim in pretiranim nadzorom. Sočasne ocene mladostnikove socialne prilagojenosti (samoocene in ocene vrstnikov) so podprle visoko prilagojenost prožnega tipa mladostnikove osebnosti. Ti mladostniki so v povprečju prejeli največ medosebne opore s strani staršev, sorojencev in prijateljev ter so bili med sošolci bolj priljubljeni kot mladostniki z drugima dvema tipoma osebnosti. Mladostniki s pretiranim nadzorom so bili razmeroma najbolj socialno izolirani v vrstniški skupini, vrstniki pa so ji ocenili kot manj samozavestne, sociabilne in čustveno nestabilne kot mladostnike, ki so pripadali drugim tipom. Mladostniki s pomanjkljivim nadzorom so v primerjavi z ostalima skupinama kazali največ pozunanjenja težav (pogosteje so se vedli antisocialno in delinkventno), vrstniki so jih večkrat zavračali ter jih opisovali kot agresivne, nepozorne in najmanj usmerjene k dosežkom.

Ker je model treh tipov osebnosti razmeroma nediferenciran, so raziskovalci tudi na vzorcih mladostnikov in otrok izvedli bolj subtilne tipološke študije (pregled v: van Lieshout, 2000). Tako so van Lieshout, Haselager in van Aken (1998, v: van Lieshout, 2000) z nadaljnjo klustersko analizo tipov pri vsakem izmed njih izločili po dva podtipa osebnosti v mladostništvu (glej sliko 2).

Slika 2. Tipi in podtipi osebnosti v mladostništvu.

Nadaljnja diferenciacija tipov na podtipe se je pokazala posebej smiselna zaradi tega, ker so se razmeroma majhne razlike v osebnostnih profilih med podtipi znotraj posameznih tipov osebnosti izrazile skozi razmeroma velike razlike med mladostniki v njihovem socialnem prilagajanju. Neodvisni prožni mladostniki (bolj ekstravertni, čustveno stabilni in odprti kot medodvisni; dve tretjini fantov in tretjina deklet) so bili najbolj samostojni, zelo učinkovito so obvladovali okolje, se uveljavljali in imeli najboljše učne dosežke, nagnjeni pa so bili tudi k tveganemu vedenju. Medodvisni prožni mladostniki (v primerjavi z neodvisnimi so bolj sprejemljivi in vestni) so v vrstniški skupini najbolj priljubljeni, prosocialni, sodelovalni, skrbni do drugih in bolj intimni v medosebnih odnosih. K dosežku usmerjeni mladostniki s pretiranim nadzorom (bolj vestni, čustveno stabilni in odprti posamezniki kot tisti, ki pripadajo ranljivemu podtipu; dve tretjini fantov in tretjina deklet) so uspešni, zanesljivi in socialno umaknjeni, vendar ne kažejo tendenc k izražanju ponotranjenega vedenja. Slednje je najbolj značilno za ranljivi osebnostni podtip mladostnikov. Impulzivni mladostniki s pomanjkljivim nadzorom (najmanj vestni izmed vseh mladostnikov, manj čustveno stabilni kot antisocialni) izražajo manj težav pozunanjenja, imajo ugodnejše socialne odnose, prejmejo več socialne opore in so bolj sprejeti med vrstniki kot antisocialni mladostniki. Vendar imajo impulzivni v primerjavi z vsemi ostalimi podtipi največ težav z nadzorom svojih impulzov in so najmanj uspešni v šoli.

Antisocialni mladostniki s pomanjkljivim nadzorom (manj ekstravertni in sprejemljivi od impulzivnih in bolj odprti; več kot štiri petine fantov) so med vsemi skupinami najbolj agresivni, imajo najbolj konfliktno odnose z družinskimi člani, prijatelji in drugimi vrstniki, prejmejo najmanj socialne opore, vrstniki jih najpogosteje zavračajo.

De Fruyt in soavtorja (2002) so zbrali podatke pri 464 belgijskih mladostnikih, starih med 12 in 15 let ($M_{\text{starost}} = 13,6$ let), ki so se ocenili na dveh različnih petfaktorskih osebnostnih vprašalnikih, Revidiranemu NEO osebnostnem vprašalniku za odrasle in na najnovejšem, ki izhaja iz pristopa prostih opisov (Hierarhični osebnostni vprašalnik za otroke, Mervielde in De Fruyt, 2002; HiPIC). Vprašalnika nista popolnoma ekvivalentna, čeprav so posamezne izmed petih dimenzij osebnosti, ki jih merita, med seboj visoko pozitivno povezane. Avtorji so iz samoocen na vsakem izmed obeh vprašalnikov izločili tri ponovljive klastre. Ob upoštevanju samoocen na HiPIC se je v prvega uvrstilo 31 % mladostnikov, za katere je bil značilen naslednji osebnostni profil: čustvena stabilnost, nekoliko višja od povprečne, in razmeroma nizki sprejemljivost ter vestnost. Za posameznike v drugem klasteru (33 % mladostnikov) je bila značilna visoka čustvena nestabilnost, izraznost osebnostnih dimenzij ekstravertnosti in odprtosti pa nekoliko pod povprečnimi rezultati. V tretji klaster (36 %) so se uvrščali čustveno stabilni, ekstravertni, sprejemljivi, vestni in odprti mladostniki, z rezultati na vseh posameznih osebnostnih dimenzijah, ki so bili najmanj za polovico *SD* višji od povprečnih. Trije klasteri so vsebinsko zelo podobni osebnostnim tipom, ki so jih s pomočjo klasterne ali inverzne faktorjeve analize identificirali drugi avtorji pri odraslih (npr. Boehm in dr., 2002; Schnabel in dr., 2002) in mladostnikih (npr. Robins in dr., 1996; Asendorpf in dr., 2001). Prvi klaster najbolje opisuje osebnostni profil, značilen za posameznike s pomanjkljivim nadzorom, drugi tiste s pretiranim nadzorom, tretji pa prožne. S samoocen mladostnikov na NEO vprašalniku se je prav tako pokazala triklasterna rešitev, ki pa, razen za prožni tip, v zgodnjem mladostništvu (podobdobje mladostništva, ki ustreza starostnem razponu udeležencev v tej raziskavi) niso bili zadovoljivo ponovljivi. V prvem, manjšem klasteru (26 % udeležencev) so se nahajali mladostniki z visoko izraženim nevroticizmom, odprtostjo, nekoliko višjo od povprečne, nizko vestnostjo in razmeroma nizko sprejemljivostjo, njihovi rezultati na dimenziji ekstravertnosti pa so bili povprečni. Mladostniki, ki so se uvrstili v drugi klaster (37 %), so izražali predvsem nizko ekstravertnost in odprtost, tretjega pa so sestavljali mladostniki (37 %) s socialno

zaželenim osebnostnim profilom, t.j. dosegli so nizke rezultate na dimenziji nevroticizma, njihovi rezultati pri ostalih štirih osebnostnih dimenzijah pa so bili za več kot polovico *SD* višji od povprečja. Značilnosti mladostnikov v prvem klastru so ustrezale kombinaciji tistih, ki jih najdemo pri posameznikih s pretiranim in pomanjkljivim nadzorom, Barbaranelli (2002) pa ga je pri odraslih imenoval nezaželeni. Mladostniki iz drugega klastra so kazali nekaj podobnosti z osebnostnim profilom posameznikov v tipu s pretiranim nadzorom, a ne pri vseh dimenzijah, medtem ko so mladostniki iz tretjega klastra izražali tipične značilnosti posameznikov s prožnim tipom osebnosti (De Fruyt in dr., 2002).

Temperamentni in osebnostni tipi v otroštvu

Mnogo avtorjev predpostavlja, da temperamentne značilnosti tvorijo podstat posameznikovi osebnosti, biološki temelj, na podlagi katerega se razvijejo različne osebnostne značilnosti. Temperamentne značilnosti predstavljajo razvojno najzgodnejše individualne razlike v značilnem vedenjskem slogu približevanja okolju in odzivanju nanj (Goldsmith in dr., 1987). Buss in Plomin (1984) temperamentne značilnosti (pregled v: Zupančič, 2004) pojmujeta kot zgodaj razvijajoče se osebnostne poteze. Kot o prvi znani znanstveni tipološki študiji otrokovega temperamenta je poročal Krasnagorski (1958, v: Strelau, 1984), najbolj pa je znana tipologija Thomasa in S. Chess (1977, 1984), v kateri avtorja v okviru svojega devetdimenzionalnega modela temperamenta (raven dejavnosti, ritmičnost, odkrenljivost, približevanje/umik, prilagodljivost, obseg pozornosti in vztrajnost, moč odzivanja, prag odzivnosti in kakovost razpolženja) ugotavljata, da se določene dimenzije temperamenta pri večini otrok združujejo v tri tipe, lahko vzgojilivega (pozitivno razpoloženje, ritmičnost, prilagodljivost), težavnega (negativno razpoloženje, močno odzivanje, neritmičnost, neprilagodljivost) in počasnega (šibko odzivanje, nevtrarno razpoloženje, nizka raven dejavnosti) (pregled v: Zupančič, 2004).

Caspi (2000; Caspi in Silva, 1995) je nadaljeval tipološko usmerjenost v preučevanju otrokovega temperamenta in ob upoštevanju multiplih mer vedenja med velikim novozelandskim vzorcem triletnikov s pomočjo klusterske analize odkril pet temperamentnih tipov, razvoj otrok, ki so se uvrščali v te tipe, pa spremljal v njihovo

odraslost. Otroci z dobro prilagojenim tipom so imeli starosti primeren nadzor nad svojimi čustvi in vedenjem, bili so samozavestni in so se ugodno odzivali na nove situacije, ljudi in frustracije. V kasnejših obdobjih otroštva in mladostništva so bili ti otroci starosti primerno neodvisni in socialno prilagojeni, samozavestni in prilagodljivi, razvili so se v dobro prilagojene mlade odrasle (področje družine, delovne kariere, integracije v družbo). Tip s pomanjkljivim nadzorom je vključeval impulzivne, eksplozivne, odkrenljive, čustveno nestabilne in nemirne triletnike, ki so močno izražali svoja čustva, zlasti negativna, ter se vedli nasprotovalno. V kasnejših obdobjih otroštva in mladostništva so bili težko obvladljivi, izražali so razmeroma veliko težav pozunanjenja (npr. laganje, agresivnost, egoizem, nasprotovanje), v mladostništvu tudi ponotranjenja (zaskrbljenost, hitro vznemirjenje, odvisno vedenje), v zgodnji odraslosti pa so imeli več težav z nezaposlenostjo in v različnih medosebnih odnosih kot posamezniki z drugih temperamentnih tipov. Zavrti tip temperamenta je združeval anksiozne in socialno plašne otroke, zadržane v socialnih stikih in nezaupljive do neznanih oseb. V nadaljevanju otroštva so bili ti posamezniki v povprečju manj iniciativni in odzivni v socialnih stikih kot otroci z drugimi temperamentnimi tipi, bili pa so tudi bolj anksiozni in so, zlasti v mladostništvu, izražali precej težav ponotranjenja. V zgodnji odraslosti so bili manj vključeni v socialne stike, poročali so o nižji ravni socialne opore kot posamezniki, ki so pri starosti treh let pripadali drugim temperamentnim tipom, in so pogosteje doživljali depresivna razpoloženja. Napoved vedenja posameznikov na podlagi preostalih dveh temperamentnih tipov (samozavestni: nekoliko impulzivni, radovedni, prilagodljivi triletniki; in zadržani: razmeroma plašni in nesproščeni otroci, vendar manj previdni in bolj prilagodljivi novim situacijam kot zavrti otroci) pa ni bila zanesljiva.

Večina novejših tipoloških raziskav z otroki kot ciljnim posamezniki temelji na metodi Q razvrščanja, zlasti na uporabi Kalifornijskega Q razvrščanja za otroke (CCQ, Block in Block, 1980), ki vsebuje 100 opisov osebnostnih značilnosti. Ocenjevalci jih razvrščajo glede na njihovo salientnost pri ciljnem otroku. Pri tem morajo otoka ocenjevati tako, da pripišejo enako število značilnosti vsaki izmed ravni salientnosti (devetstopenjska porazdelitev ravni). Mervielde in Asendorpf (2000) razlikujeta med tremi različnimi vrstami raziskav Q razvrščanja na področju preučevanja otrokove osebnosti, ki vsaj delno vključujejo na posameznika osredotočeni pristop. To so

raziskave: prožnosti in nadzora jaza, razvojne doslednosti osebnostnih profilov in osebnostnih tipov. Med temi so slednje najnovejše in tudi najbolj osredotočene na posameznika. Robins in sodelavci (1996) so prvi razvili metodološko primeren postopek razvrščanja posameznih osebnostnih profilov, ki rezultira v razmeroma homogenih osebnostnih tipih, robustnih z ozirom na različne ocenjevalce, starost otrok in družbo, v kateri se razvijajo. Postopek je naslednji: (a) inverzna faktorska analiza posameznih osebnostnih profilov; (b) v analizi ostanejo Q faktorji, ki so zadovoljivo ponovljivi na več slučajnih polovicah vzorca; (c) posameznike razvrstimo v osebnostne tipe na podlagi najbolje prilegajočega Q faktorja; (d) posamezne profile, ki kažejo podobnosti z več kot enim faktorjem razvrstimo v tipe na podlagi rezultatov diskriminantne analize. Isti avtorji na velikem vzorcu severnoameriških (ZDA) dvanajstletnih fantov, podobno kot Hart in sodelavci (1997) na velikem vzorcu islandskih sedemletnih otrok obeh spolov ugotavljajo, da so le trije Q faktorji ponovljivi. To so prožni, s pomanjkljivim in s pretiranim nadzorom.

Robins in soavtorji (1996) in Hart s sodelavcema (2003) so ugotavljali povezanost treh tipov z njihovimi povprečnimi rezultati na CCQ lestvicah petih osebnostnih dimenzij (John in dr., 1994). Prožni otroci oz. mlajši mladostniki so dosegli nekoliko višje rezultate od povprečnih na vseh petih dimenzijah osebnosti (dimenzija čustvena stabilnost je nasprotna nevroticizmu), tisti s pretiranim nadzorom so bili nizko ocenjeni zlasti na dimenzijah ekstravertnosti in čustvene stabilnosti, posamezniki s pomanjkljivim nadzorom pa so imeli zlasti nizke rezultate na dimenzijah vestnosti in sprejemljivosti (npr. Robins in dr., 1996). Otroci oz. mlajši mladostniki s pomanjkljivim nadzorom so v povprečju dosegali tudi nižje rezultate na preizkusih inteligentnosti, njihovi učitelji so nižje ocenili njihovo učno uspešnost in sprejemljivost njihovega vedenja v šoli (Hart in dr., 2003; Robins in dr., 1996). Ti posamezniki so se pogosteje vpletali tudi v delinkventna dejanja kot prožni in posamezniki s pretiranim nadzorom (Robins in dr., 1996). Hart in sodelavci (1997) so vzdolžno preučevali razvoj učne in socialne kompetentnosti pri otrocih, ki so jih pri sedmih letih starosti razvrstili v tri osebnostne tipe. Pri starosti petnajstih let so imeli tisti, ki so v otroštvu pripadali prožnemu tipu osebnosti, v povprečju boljši učni uspeh in glede na oceno njihovih učiteljev manj težav pri koncentraciji kot drugi dve skupini; tiste s pretiranim nadzorom v otroštvu so učitelji ocenili kot bolj socialno umaknjene in kot posameznike z nižjim samospoštovanjem, otroke s pomanjkljivim nadzorom pa kot

bolj agresivne od posameznikov, ki so kot otroci pripadali prožnemu in tipu osebnosti s pretiranim nadzorom.

V zadnjih nekaj letih se tipološke študije otrok usmerjajo na ugotavljanje ponovljivosti treh osebnostnih tipov v kontekstu: (a) različnih ocenjevalcev ciljnih otrok, ki živijo (b) v različnih družbah; (c) različnih metod za ugotavljanje osebnostnih tipov; (č) razvojne doslednosti in (d) stabilnosti ugotovljenih tipov (Mervielde in Asendorpf, 2000). Avtorji uporabljajo nove, ekološko veljavne pripomočke za merjenje osebnostnih značilnosti pri otrocih, ki temeljijo na modelu petih osebnostnih dimenzij (Mervielde in De Fruyt, 2002; Zupančič in dr., v pripravi) in poskušajo določiti, kdaj v razvoju se pri otrocih pokažejo prve zanesljive konfiguracije osebnostnih značilnosti (Hart in dr., 2003; Zupančič in dr., v pripravi).

Asendorpf in van Aken (1999) sta do dvanajstega leta starosti spremljala vzorec približno dvesto nemških štiriletnikov (začetni $N = 204$; vzorec se je nekoliko osipal v nadaljevanju študije), ki so obiskovali vrtce. Ko so bili otroci stari štiri, pet in šest let so jih z nemško priredbo Kalifornijske Q razvrstitve ocenjevale njihove vzgojiteljice, pri starosti deset let pa z istim pripomočkom njihovi starši. Mame so iste posameznike, ko so bili stari dvanajst let, ocenile še na bipolarnih lestvicah osebnostnih pridevnikov, ki temeljijo na petfaktorskem modelu. Raziskovalca sta med četrtem in dvanajstim letom starosti ciljnih otrok pridobila tudi podatke o pokazateljih njihovega spoznavnega in socialnega razvoja. Na podlagi agregatnih ocen vzgojiteljic (pri otrokovi starosti štiri, pet in šest let) in staršev istih otrok (ko so bili slednji stari deset let) sta odkrila tri ponovljive tipe otrokove osebnosti (Q faktorje), ki so bili zanesljivo podobni pri različnih starostih otrok in med različnimi ocenjevalci, prav tako pa so se ujemali s faktorji, ugotovljenimi pri ciljnih otrocih v drugih državah (Hart in dr., 1997; Mervielde in Asendorpf, 2000; Robins in dr., 1996). Avtorja (Asendorpf in van Aken, 1999) sta preučevala tako doslednost kot stabilnost osebnostnih tipov. Pri tem doslednost pomeni stalnost Q-faktorskih rezultatov pri različni starosti ciljnih otrok, stabilnost pa časovno stalnost glede pripadnosti otrok posameznim osebnostnim tipom. Doslednost osebnostnih tipov je bila iz zgodnjega v pozno otroštvo visoka pri vseh treh tipih (r med 0,78 in 0,88), prav tako se velikost tipov (število otrok, ki se uvršča v posamezne tipe) ni značilno spreminjala s starostjo ciljnih otrok. Stabilnost pripadnosti istemu tipu osebnosti pa je bila v obravnavanem

razvojnem obdobju sicer značilno višja od slučajne, a v povprečju nizka ($r = 0,30$), kar pomeni, da se je pripadnost določenemu tipu med otroki precej spreminjala. Podobno kot kažejo rezultati islandske (Hart in dr., 1997) in severnoameriške raziskave (Robins in dr., 1996) so tudi nemški otroci, ki so v zgodnjem otroštvu (med četrtem in šestim letom starosti) pripadali tipu s pomanjkljivim nadzorom, pri preizkusu intelektualnih sposobnosti dosegli značilno nižje rezultate, njihov učni uspeh pa je bil vse do dvanajstega leta nižji kot pri udeležencih, ki so pripadali drugima dvema osebnostnima tipoma. Medtem ko je bilo samospoštovanje pri otrocih oz. mladostnikih s pomanjkljivim nadzorom podobno visoko kot pri tistih s prožnim tipom osebnosti skozi vsa leta šolanja, je samospoštovanje pri posameznikih s pretiranim nadzorom s starostjo upadalo. Otroke s pomanjkljivim nadzorom so starši ocenili tudi kot bolj agresivne v primerjavi z ostalima skupinama, tiste s pretiranim pa kot bolj socialno inhibirane. Osebnostni tipi v zgodnjem otroštvu so se specifično povezovali še z maminimi ocenami petih osebnostnih dimenzij pri istih posameznikih v zgodnjem mladostništvu. Prožni in otroci s pomanjkljivim nadzorom so bili ocenjeni kot bolj ekstravertni od otrok s pomanjkljivim nadzorom; prožni in otroci s pretiranim nadzorom kot bolj sprejemljivi od otrok s pomanjkljivim nadzorom; prožni kot bolj vestni od otrok s pretiranim nadzorom, ti pa so bili glede vestnosti višje ocenjeni od otrok s pomanjkljivim nadzorom; prožne otroke so mame kasneje ocenile kot bolj čustveno stabilne in odprte od otrok s pretiranim in pomanjkljivim nadzorom.

Prvo in zaenkrat edino objavljeno tipološko študijo osebnosti z otroki kot ciljnim posamezniki in z uporabo petfaktorskega vprašalnika za otroke, ki je bil oblikovan na podlagi prostih opisov (HiPIC; Mervielde in De Fruyt, 2002), so opravili De Fruyt in sodelavca (2002). Izvedli so jo na dveh vzorcih belgijskih staršev (dve ločeni raziskavi), ki so ocenjevali osebnostne značilnosti svojih otrok. V prvi, vzdolžni vedenjskogenetski raziskavi, je sodelovalo 284 staršev dvojčkov, če pa sta dvojčka imela še sorojenca, so starši ocenili tudi tega. Tako je bilo skupaj ocenjenih 718 otrok ($M_{\text{starost}} = 8,7$ let), od tega 42 parov moških in 55 parov ženskih enojajčnih dvojčkov (ED), 41 parov moških in 44 parov ženskih dvojajčnih dvojčkov (DD) in 74 spolno mešanih parov DD. Starši so iste otroke ocenili tudi tri leta kasneje, pri obeh merjenjih pa so avtorji pri oceni osebnostnih dimenzij upoštevali agregatno oceno obeh staršev. V drugi raziskavi je bilo s pomočjo HiPIC (mamina ocena) in z nizozemsko priredbo Otrokove ček liste vedenja (Verhulst, Van der Ende in Koot,

1996, v: De Fruyt in dr., 2002; agregatna ocena mame in očeta) ocenjenih 539 belgijskih otrok ($M_{\text{starost}} = 10,9$ let; približno polovica fantov). Pri vsakem izmed vzorcev staršev otrok, ki jih lahko uvrstimo tudi v različna obdobja otroštva (osemletnike v srednje in desetletnike v pozno otroštvo), so avtorji preko klasterske analize identificirali tri tipe in dobljeno klustersko rešitev primerjali s tisto, ki so jo določili na podlagi samoocen mladostnikov (zgodnje mladostništvo), pri katerih so uporabili isti merski pripomoček. Rezultati so se v splošnem ujemali z rezultati podobnih raziskav, v katerih avtorji poročajo o treh osebnostnih tipih v otroštvu in mladostništvu (npr. Asendorpf in van Aken, 1999; Asendorpf in dr., 2001), De Fruyt in sodelavca (2002) pa so primerjali tudi značilne osebnostne profile med različno starimi otroki in mladostniki znotraj iste raziskave. Pri posameznih tipih so odkrili podobnosti med vzorci osebnostnih značilnosti različno starih otrok in mladostnikov in tudi nekaj razlik. Profili treh tipov so bili bolj podobni med starševimi ocenami osebnostnih značilnosti otrok v poznem otroštvu in mladostnikovimi samoocenami kot med starševimi ocenami otrok v srednjem in poznem otroštvu ter med starševimi ocenami otrok v srednjem otroštvu in samoocenami mladostnikov. Povzetek rezultatov je prikazan v tabeli 1.

	Rezultati	Srednje otroštvo	Pozno otroštvo	Zgodnje mladostništvo
PROŽNI TIP	Visoki	E	-	O
	Nad <i>M</i>	O	E, S, V, O	E, S, V
	<i>M</i>	S, V	-	-
	Pod <i>M</i>	-	N	N
	Nizki	N	-	-
TIP S POMANJKLJIVIM NADZOROM	<i>M</i>	E, N	E, N, O	E, O
	Pod <i>M</i>	S, V, O	S, V	S, V, N
TIP S PRETIRANIM NADZOROM	Nad <i>M</i>	V, N	N	N
	<i>M</i>	S, O	S, V	S, V
	Pod <i>M</i>	E	E, O	E, O

Opomba: Visoki = visoko nad povprečjem; Nad *M* = nad povprečjem; *M* = povprečni rezultat; Pod *M* = pod povprečjem; Nizki = nizko pod povprečjem; E = ekstravertnost; S = sprejemljivost; V = vestnost; N = nevroticizem; O = odprtost.

Tabela 1. Značilnosti treh osebnostnih tipov v srednjem in poznem otroštvu ter zgodnjem mladostništvu.

Pri interpretaciji navedenih rezultatov je potrebno upoštevati dejstvo, da je bil vzorec otrok v obdobju srednjega otroštva koreliran, saj so bili ocenjeni ED, ki so si 100 % genetsko podobni, in DD ter sorojenci, ki so si 50 % genetsko podobni. Sorodniki so si namreč že v obdobju otroštva in ob nadzoru okolja, ki si ga delijo, nizko do zmerno podobni glede osebnostnih značilnosti, medtem ko okolje, ki si ga delijo, ob nadzoru genetske podobnosti, nima pomembnega učinka na družinsko podobnost v osebnostnih značilnostih (npr. Borkenau in dr., 2000; Bouchard, 1999; Harris, 1998). Osebnostne podobnosti med pari ali triadami udeležencev v vzorcu bi namreč lahko vodile do precenjene homogenosti in ponovljivosti ugotovljenih osebnostnih tipov. Isti starši istih otrok so te ocenjevali tudi tri leta kasneje, ko so bili otroci v obdobju poznega otroštva. Osebnostni profili v ponovno ugotovljenih treh tipih osebnosti so bili glede nekaterih značilnosti bolj podobni tistim, ugotovljenim za srednje, drugi pa bolj tistim v poznem otroštvu (De Fruyt in dr., 2002). Kljub precejšnji vzdolžni podobnosti osebnostnih profilov v treh ugotovljenih tipih avtorji poročajo, da je razmeroma veliko število otrok po treh letih spremenilo (to število pa je bilo zanesljivo manjše od slučajnega) pripadnost izvirnemu tipu (tistemu, ki so mu pripadali pri prvem merjenju). Ti vzdolžni in prečni rezultati (tabela 1), skupaj z razmeroma nizko individualno stabilnostjo pripadnosti posameznim tipom osebnosti v srednjem in

pozmem otroštvu, kot tudi v zgodnjem (Asendorpf in van Aken, 1999; Hart in dr., 2003), vsaj delno podpirajo ugotovitve J. R. Harris (1998), da do pomembnejših osebnostnih sprememb prihaja med srednjim in poznim otroštvom, potem pa osebnostne značilnosti (in njihova specifična organizacija pri istih posameznikih) postanejo bolj stalne. Tudi koeficienti stabilnosti posameznih osebnostnih dimenzij so od poznega otroštva dalje visoki in dosežejo velikost, enako zanesljivosti preizkusa, ob koncu dvajsetih let starosti (npr. McCrae in dr., 2000), medtem ko so v obdobju zgodnjega in srednjega otroštva vsaj zmerno visoki (npr. Kavčič, 2004; Zupančič in Kavčič, 2004a,b). Po drugi strani je sočasna napovedna veljavnost vedenja otrok na podlagi tipizacije njihove osebnosti zanesljiva, kot to ugotavlja več avtorjev (Asendorpf in van Aken, 1999; Asendorpf in dr., 2001; De Fruyt in dr., 2002). Otroci, ki pripadajo prožnemu tipu, izražajo zanesljivo manj vedenjskih in čustvenih težav, otroci s pomanjkljivim nadzorom v različnih kontekstih kažejo več težav pozunanjenja, tisti s pretiranim nadzorom pa več težav ponotranjenja. Te ugotovitve so primerljive tudi z ugotovitvami pri odraslih udeležencih (Costa in dr., 2002).

Avtorji najnovejše objavljene tipološke raziskave (ZDA) prav tako poročajo o treh ponovljivih tipih osebnosti v otroštvu, ki so jih identificirali že pri skupini tri- do štiri leta starih otrocih (Hart in dr., 2003). Z uporabo kratke oblike Kalifornijske Q razvrstitve za otroke (ocenjevale so jo otrokove mame) so raziskovalci z 28 različnimi vzorci otrok, starimi od tri do sedem let, izločili tri Q faktorje, ki so bili glede osebnostnih profilov zadovoljivo dosledni tako prečno kot vzdolžno (dva vzorca so spremljali vzdolžno), medtem ko je bila stabilnost pripadnosti otrok posameznemu tipu po pričakovanjih nižja. Spremembo pripadnosti posameznemu tipu osebnosti je v obdobju dveh let najbolje napovedovalo število tveganj, ki jim je bil otrok v obdobju med posameznimi merjenji izpostavljen (npr.

velikost družine, revščina, nizko kakovostno družinsko okolje). Ne glede na starost so bili prožni otroci v primerjavi z drugima skupinama dobro socialno prilagojeni v kontekstu interakcij z odraslimi in vrstniki, t.j. sodelovalni, družabni in so izražali največ pozitivnih čustev. Tisti s pretiranim nadzorom so bili dosledno bolj socialno plašni, ugodljivi in odvisni od drugih kot otroci, ki so pripadali drugim tipom osebnosti. Otroci s pomanjkljivim nadzorom pa so bili neugodljivi tudi do odraslih, agresivni, konfliktni in nagnjeni k izražanju negativnih čustev. Tip osebnosti je sočasno in vzdolžno napovedoval otrokove težave v prilagajanju. Otroci, ki so bili v zgodnjem

otročtvu uvrščeni v prožni tip osebnosti, so še pri dvanajstih letih izražali značilno manj težav v prilagajanju kot tisti s pretiranim in s pomanjkljivim nadzorom, poleg tega so bili prožni otroci skozi obdobje osnovnega šolanja tudi dosledno učno uspešnejši. Otroci s pretiranim nadzorom so bili nagnjeni k izražanju težav ponotranjenja, v obdobju osnovnega šolanja so bili sicer nekoliko manj učno uspešni kot prožni, vendar bistveno bolj kot otroci, ki so se v zgodnjem otroštvu uvrščali v osebnostni tip s pomanjkljivim nadzorom. Ta tip osebnosti je sočasno in vzdolžno, še v zgodnje mladostništvo, napovedoval težave pozunanjenja in nizke učne dosežke v osnovni šoli.

Slovenske avtorice (Zupančič in dr., v pripravi) so izvedle postopek tipizacije z do sedaj najmlajšo starostno skupino otrok (starostno homogena skupina 344 triletnikov), v kateri so tudi prve uporabile najnovejši Vprašalnik individualnih razlik med otroki (Halverson in dr., 2003), ki izhaja iz starševih prostih opisov otrok in temelji na petfaktorskem modelu osebnosti. Triletnike, ki so obiskovali enega izmed vrtcev v različnih slovenskih regijah so neodvisno ocenili njihove mame in očetje. Na podlagi njihovih ocen so raziskovalke v prvem koraku izločile dva ponovljiva klastra, ki sta bila med mamami in očetmi visoko podobna. Enega izmed njih so imenovalle prožni tip osebnosti, vključeval je 35 % otrok (povprečni % iz ocen mam in očetov), za katere je bila značilna visoka čustvena stabilnost², ekstravertnost (zlasti visoko izražene poddimenzije sociabilnost, odprtost za izkušnje, obzirnost in dejavnost), vestnost (zlasti usmerjenost k dosežku in inteligentnost) ter sprejemljivost. Z drugo večjo skupino manj prožnih otrok so postopek klusterske analize nadaljevale in na podlagi ocen mam in ocen očetov v dveh ločenih analizah izločile še dva ponovljiva klastra, ki kažeta na dva podtipa otrokove osebnosti. Večji je skupno vključeval 41 % otrok in so ga avtorice opredelile kot podtip s pretiranim nadzorom. Za otroke, ki so se uvrstili v ta podtip so bili značilni nizka ekstravertnost (zlasti nizka raven dejavnosti, nizka sociabilnost in redko izražanje pozitivnih čustev), nevroticizem in nizka vestnost (zlasti odkrenljivost, nizka usmerjenost k dosežku in nizka ocena inteligentnosti). Manjša skupina otrok je združevala tiste s pomanjkljivim nadzorom (24 % vseh otrok), zanje pa sta bili v primerjavi z ostalimi otroki značilni

² Pri predšolskih otrocih je faktorska struktura vprašalnika naslednja: Ekstravertnost (pozitivna čustva, obzirnost, sociabilnost, dejavnost, odprtost za izkušnje in ugodljivost); Vestnost (organiziranost, neodkrenljivost, usmerjenost k dosežku, inteligentnost); Nevroticizem (boječnost in socialna plašnost); Nesprejemljivost (močna volja, negativna čustva in nasprotovalnost) (Zupančič in Kavčič, 2004a).

nesprejemljivost ter nevestnost (zlasti odkrenljivost, neorganiziranost in nizka usmerjenost k dosežkom).

Sklepi

Sodobni na spremenljivke in na posameznika osredotočeni pristop k preučevanju osebnosti temeljita na psihometrični analizi individualnih razlik med posamezniki. Prvi se ukvarja z ugotavljanjem ponovljivih, robustnih sklopov spremenljivk (npr. velikih pet osebnostnih dimenzij), po katerih se ljudje različnih starosti in v različnih družbah med seboj zanesljivo razlikujejo; drugi pa se usmerja na ugotavljanje ponovljivih robustnih osebnostnih profilov pri posameznikih. Raziskave na področju razvojne in psihologije osebnosti so se do nedavnega prvenstveno posluževale na spremenljivke osredotočenega pristopa, delno zaradi tega, ker raziskovalci niso dosegli zadovoljivega konsenza glede temeljnih osebnostnih dimenzij. Poleg napredka pri doseganju vsaj relativnega soglasja na tem področju, so rezultati novejših študij z otroki kot ciljnim posamezniki pokazali, da individualne razlike med otroki lahko opišemo z dimenzijami, ki so širše od temperamentnih potez oz. so vsebinsko in strukturno podobne osebnostnim značilnostim odraslih. Na podlagi teh dognanj so avtorji razvili nove pripomočke za preučevanje osebnostnih značilnosti otrok, s katerimi merimo robustne osebnostne značilnosti, primerljive z značilnostmi mladostnikov in odraslih.

Prepoznavanje niza temeljnih dimenzij osebnosti v različnih razvojnih obdobjih je vsekakor osrednjega pomena pri ugotavljanju individualnih razlik med ljudmi, vendar ni zadostno za opis porazdelitve individualnih vzorcev osebnostnih značilnosti v multivariatnem prostoru. Posameznikovo osebnost sicer lahko opišemo z razmeroma neodvisnimi dimenzijami, ki izhajajo iz faktorске analize posameznih osebnostnih značilnosti, vendar so rezultati novih, na posameznika osredotočenih raziskav pokazali, da se vse možne kombinacije teh dimenzij ne pojavljajo pri dejanskih ljudeh. Kaže, da temeljne osebnostne dimenzije niso nujno tudi funkcionalno neodvisne. Tako pri odraslih kot pri mlajših starostnih skupinah posameznikov obstajajo funkcionalne povezave med temi dimenzijami, ki se odražajo v treh najpogostnejših oblikah njihove organizacije, t.j. prožni, s pretiranim in s pomanjkljivim nadzorom. Te vrste organizacij ali tipov osebnosti najverjetneje ne

predstavljajo diskretnih kategorij, temveč vsaj delno zbrisane, pa tudi znotraj posameznih tipov obstajajo precejšnje individualne razlike v osebnostnih profilih posameznikov. V zvezi s tem se pojavlja vprašanje, ali so empirično ugotovljeni ponovljivi tipi osebnosti le kvantitativne ali dejansko kvalitativne diskretne-zbrisane kategorije. Večina sodobnih avtorjev obravnava osebnostne tipe kot komplementarne dimenzionalnemu pristopu (preučevanje relativne izraznosti posameznih osebnostnih dimenzij) in ne kot dveh nasprotnih pristopov. Vprašanje ali tri temeljne oblike osebnostnega delovanja (tipi) dodajajo nove pomembne podatke k razlagi individualnih razlik in k napovedi vedenja preko razlage in napovedi na podlagi dimenzionalnega pristopa v različnih razvojnih obdobjih, ostaja predmet nadaljnjih raziskav.

Literatura

- Asendorpf, J. B. (2002). Editorial: The puzzle of personality types. *European Journal of Personality, 16*, 1-5.
- Asendorpf, J. B., Borkenau, P., Ostendorf, F. in van Aken, M. A. G. (2001). Carving personality description at its joints: Confirmation of three replicable personality prototypes for both children and adults. *European Journal of Personality, 15*, 169-198.
- Asendorpf, J. B. in van Aken, M. A. G. (1999). Resilient, overcontrolled, and undercontrolled personality prototypes in childhood: Replicability, predictive power, and the trait-type issue. *Journal of Personality and Social Psychology, 77*, 815-832.
- Barbaranelli, C. (2002). Evaluating cluster analysis solutions: An application to the Italian NEO personality inventory. *European Journal of Personality, 16*, 43-55.
- Block, J. (1971). *Lives through time*. Berkeley: Bancroft.
- Block, J. (1995). A contrarian view of the five-factor approach to personality description. *Psychological Bulletin, 117*, 187-215.
- Block, J. H. in Block, J. (1980). The role of ego-control and ego-resiliency in the organization of behavior. V: W. A. Collins (ur.), *Minnesota Symposium on Child Psychology* (Vol. 13, str. 39-101). Hillsdale: Erlbaum.
- Boehm, B., Asendorpf, J. B. in Avia, M. D. (2002). Replicable types and subtypes of personality: Spanish NEO-PI samples. *European Journal of Personality, 16*, 25-41.
- Borkenau, P., Riemann, R., Spinath, F. M. in Angleitner, A. (2000). Behaviour genetics of personality: The case of observational studies. V: S. E. Hampson (ur.), *Advances in personality psychology* (str. 107-137). Hove: Psychology Press Ltd.
- Bouchard, T. J. (1999). Genes, environment, and personality. V: S. J. Ceci in W. M. Williams (ur.), *The nature-nurture debate: The essential readings* (str. 97-104). Oxford: Blackwell Publishers.
- Buss, A. in Plomin, R. (1984). *Temperament: Early emerging personality traits*. Hillsdale: Erlbaum.
- Caspi, A. (1998). Personality development across the life span. V: W. Damon (ur. zbirke) in N. Eisenberg (ur. vol.), *Handbook of child psychology: Vol. 3. Social, emotional, and personality development* (str. 311-388). New York: Wiley.
- Caspi, A. (2000). The child is father of the man: Personality continuities from childhood to adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology, 78*, 158-172.
- Caspi, A. in Silva, P. A. (1995). Temperamental qualities at age three predict personality traits in young adulthood: Longitudinal evidence from a birth cohort. *Child Development, 66*, 486-498.
- Costa, P. T., Jr., Herbst, J. H., McCrae, R. R., Samuels, J. in Ozer, D. J. (2002). The replicability of three personality types. *European Journal of Personality, 16*, 73-87.
- Costa, P. T., Jr. in McCrae, R. R. (1989). *NEO-PI/FFI manual supplement*. Odessa: Psychological Assessment Resources.
- Costa, P. T., Jr. in McCrae, R. R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory NEO-PI-R and NEO Five-Factor Inventory NEO-FFI professional manual*. Odessa: Psychological Assessment Resources.
- De Fruyt, F., Mervielde, I. in van Leeuwen, K. (2002). The consistency of personality type classification across samples and Five-Factor measures. *European Journal of Personality, 16*, 57-72.
- Digman, J. M. in Shmelyov, A. G. (1996). The structure of temperament and personality in Russian children. *Journal of Personality and Social Psychology, 71*, 341-351.

- Elphick, E., Slotboom, A.-M. in Kohnstamm, G. A. (1997). Personality judgements by parents of young adolescents. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*, 52, 151-162.
- Goldsmith, H. H., Buss, A. H., Plomin, R., Rothbart, M. K., Thomas, A., Chess, S., Hinde, R. A. in McCall, R. B. (1987). Roundtable: What is temperament? Four approaches. *Child Development*, 58, 505-529.
- Halverson, C. F., Jr., Havill, V. L., Deal, J., Baker, S. R., Victor, B. J., Pavlopoulos, V., Besevegis, E. in Wen, L. (2003). Personality structure as derived from parental ratings of free descriptions of children: The Inventory of Child Individual Differences. *Journal of Personality*, 71, 995-1026.
- Harris, J. R. (1998). *The nurture assumption: Why children turn out the way they do?* New York: Free Press.
- Hart, D., Atkins, R. in Fegley, S. (2003). *Personality and development in childhood: A person-centered approach*. Monographs of the Society for Research in Child Development, 68(1).
- Hart, D., Hofmann, V., Edelstein, W. in Keller, M. (1997). The relation of childhood personality types to adolescent behavior and development: A longitudinal study of Icelandic children. *Developmental Psychology*, 33, 195-205.
- Havill, V. L., Baker, S. R., Halverson, C. F., Jr., Pavlopoulos, V., Wen, L., Victor, J. B., Zupančič, M. in Kavčič, T. (v tisku). Parental personality language: A cross-cultural comparison of basic dimensions. *Journal of Cross-Cultural Psychology*.
- John, O. P., Caspi, A., Robins, R. W., Moffit, T. E. in Stouthamer-Loeber, M. (1994). The »Little Five«: Exploring the nomological network of the five-factor model of personality in adolescent boys. *Child Development*, 65, 160-178.
- Kavčič, T. (2004). *Razvoj osebnosti predšolskih otrok: povezave z osebnostnimi značilnostmi staršev in sorojencev ter medosebnimi odnosi v družini*. Neobjavljena doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Lamb, M. E., Chuang, S. S., Wessels, H., Broberg, A. G. in Hwang, C. P. (2002). Emergence and construct validation of the Big Five factors in early childhood: A longitudinal analysis of their ontogeny in Sweden. *Child Development*, 73, 1517-1524.
- Little, T. D. in Wanner, B. (1998). *Validity of a Big-Five Personality Inventory for Children (B5P-C)*. Prispevek predstavljen na Srečanju mednarodnega društva za preučevanje razvoja vedenja, Bern.
- McCrae, R. R. in Costa, P. T., Jr. (1997). Personality trait structure as a human universal. *American Psychologist*, 52, 509-516.
- McCrae, R. R. in Costa, P. T., Jr., Ostendorf, F., Angleitner, A., Hřebičková, M., Avia, M. D., Sanz, J., Sánchez-Bernardos, M. L., Kusdil, E. M., Woodfield, R., Saunders, P. R. in Smith, P. B. (2000). Nature over nurture: Temperament, personality, and life-span development. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 173-186.
- Mervielde, I. in Asendorpf, J. B. (2000). Variable-centred and person-centred approaches to childhood personality. V: S. E. Hampson (ur.), *Advances in personality psychology* (str. 37-76). Hove: Psychology Press Ltd.
- Mervielde, I., Buyst, V. in De Fruyt, F. (1995). The validity of the Big Five as a model for teacher's ratings of individual differences among children aged 4-12 years. *Personality and Individual Differences*, 18, 525-534.
- Mervielde, I. in De Fruyt, F. (2002). Assessing children's traits with the Hierarchical Personality Inventory for Children. V: B. De Raad in M. Perugini (ur.), *Big Five assessment* (str. 129-146). Gottingen: Hogrefe & Hoger Publishers.

- Pulkkinen, L. (1996). Female and male personality styles: A typological and developmental analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 1288-1306.
- Robins, R. W., John, O. P., Caspi, A., Moffitt, T. E., in Stouthamer-Loeber, M. (1996). Resilient, overcontrolled, and undercontrolled boys: Three replicable personality types. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 157-171.
- Schnabel, K., Asendorpf, J. B. in Ostendorf, F. (2002). Replicable types and subtypes of personality: German NEO-PI-R versus NEO-FFI. *European Journal of Personality*, 16, 7-24.
- Strelau, J. (1984). *Das Temperament in der psychischen Entwicklung*. Berlin: Volk und Wissen, Volkseigener Verlag.
- Thomas, A. in Chess, S. (1977). *Temperament and development*. New York: Brunner/Mazel.
- Thomas, A. in Chess, S. (1984). Genesis of evolution of behavioral disorders: From infancy to adult life. *American Journal of Orthopsychiatry*, 141, 1-9.
- van Lieshout, C. F. M. (2000). Lifespan personality development: Self-organising goal-oriented agents and developmental outcomes. *International Journal of Behavioral Development*, 24, 276-288.
- van Lieshout, C. F. M., van Aken, M. A. G. in Scholte, R. H. J. (1999). Adolescenten met verschillende persoonlijkheidstypen. Hun sociale relaties en hun psychosociaal functioneren. *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs*, 14, 114-133.
- York, K. L. in John, O. P. (1992). The four faces of Eve: A typological analysis of women's personality at midlife. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 494-508.
- Zupančič, M. (2004). Razvoj čustev in temperament ter osebnost v obdobjih dojenčka in malčka. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 232-254). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2003). Contemporaneous prediction of social behavior in preschool children from a set of personality dimensions. *Studia Psychologica*, 45, 187-201.
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2004a). Personality structure in Slovenian three-year-olds: The Inventory of Child Individual Differences. *Psihološka obzorja*, 13(1).
- Zupančič, M. in Kavčič, T. (2004b). *Contemporaneous and longitudinal prediction of social behavior in preschool from early personality measures*. Prispevek predstavljen na Srečanju mednarodnega društva za preučevanje razvoja vedenja, Gent.
- Zupančič, M., Kavčič, T. in Fekonja, U. (2003). The personality structure of toddlers and pre-school children as perceived by their pre-school teachers. *Psihološka obzorja*, 12(1), 7-26.
- Zupančič, M., Podlesek, A. in Kavčič, T. (v pripravi). *Inventory of Child Individual Differences: Personality traits and types as derived from mothers' and fathers' ratings of three-year-olds*.